

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G'UYALAR

QADIMGI TURKLAR DAVLATCHILIGI: KUCH, SIYOSAT VA ICHKI BOSHQARUV EVOLYUTSIYASI

ДРЕВНЕЕ ТУРЕЦКОЕ ГОСУДАРСТВО: ЭВОЛЮЦИЯ ВЛАСТИ, ПОЛИТИКИ И ВНУТРЕННЕГО УПРАВЛЕНИЯ

ANCIENT TURKISH STATESHIP: EVOLUTION OF POWER, POLITICS, AND DOMESTIC ADMINISTRATION

Ne'matov Rustam Abduvaid o'g'li

Guliston davlat universiteti "Tarix" kafedrasida o'qituvchusi

G-mail: rnematov60@gmail.com

Orcid: <https://orcid.org/0000-0003-2465-5303>

Tel: +998 97 248 60 91

Annotatsiya: *Mazkur maqolada Turk xoqonligining vujudga kelishidagi ijtimoiy-siyosiy omillar, uning shakllanish jarayoni va ichki boshqaruv tizimi tahlil qilinadi. Tadqiqotda qadimgi turk qabilalarining birlashuvi, Ashina urug'ining yetakchi roli, Xitoy yilnomalari va boshqa yozma manbalar asosida xoqonlikning tashkil topish bosqichlari yoritilgan. Shuningdek, xoqonlikning harbiy-siyosiy faoliyati, qo'shni davlatlar bilan munosabatlari, ichki ijtimoiy tuzilmasi va boshqaruv tizimi o'rganilgan. Tadqiqot natijasida Turk xoqonligining Markaziy Osiyodagi siyosiy jarayonlarga ta'siri hamda uning davlat sifatida shakllanishida ichki va tashqi omillarning o'rni ilmiy jihatdan asoslab berilgan.*

Kalit so'zlar: *Turk xoqonligi, Ashina urug'i, ijtimoiy-siyosiy omillar, qabila ittifoqi, davlat tuzilishi, harbiy tizim, Markaziy Osiyo, xoqon, boshqaruv tizimi, tarixiy manbalar*

Аннотация: *В статье анализируются социально-политические факторы возникновения Тюркского каганата, процесс его формирования и система внутреннего управления. На основе китайских хроник и других письменных источников рассматриваются объединение тюркских племён, ведущая роль рода Ашина и основные этапы становления государства. Особое внимание уделяется военно-политической деятельности каганата, его внешним связям и внутренней социальной структуре. В результате исследования обоснована роль внутренних и внешних факторов в формировании Тюркского каганата как одного из крупнейших государств Центральной Азии.*

Ключевые слова: *Тюркский каганат, род Ашина, социально-политические факторы, племенной союз, государственное устройство, военная система, Центральная Азия, каган, исторические источники*

Abstract: *This article analyzes the socio-political factors behind the emergence of the Turkic Khaganate, its formation process, and its internal governance system. Based on Chinese chronicles and other written sources, the study examines the unification of Turkic*

TANQIDIY NAZAR, TAHLILY TAFAKKUR VA INNOVATSION G'UYALAR

tribes, the leading role of the Ashina clan, and the key stages in the establishment of the state. Special attention is given to the military-political activities of the Khaganate, its external relations, and internal social structure. The research substantiates the role of both internal and external factors in the formation of the Turkic Khaganate as a major political power in Central Asia.

Keywords: *Turkic Khaganate, Ashina clan, socio-political factors, tribal union, state structure, military system, Central Asia, khagan, historical sources*

Kirish. Markaziy Osiyo tarixida VI asr o'rtalarida yuzaga kelgan Turk xoqonligi yirik siyosiy tuzilma sifatida alohida o'rin tutadi. Ushbu davlatning tashkil topishi nafaqat turkiy xalqlar tarixida, balki butun Yevroosiyo mintaqasining siyosiy, iqtisodiy va madaniy taraqqiyotida muhim burilish nuqtasi bo'ldi. Turk xoqonligi qisqa vaqt ichida keng hududlarni o'z ichiga olgan kuchli imperiyaga aylanishi bilan bir qatorda, o'ziga xos boshqaruv tizimi, harbiy tashkiloti va ijtimoiy tuzilmasi bilan ajralib turadi.

Turk xoqonligining vujudga kelishi uzoq tarixiy jarayonlar mahsuli bo'lib, uning ildizlari qadimgi turkiy qabilalar ittifoqi va ularning ijtimoiy-siyosiy rivojlanish bosqichlariga borib taqaladi. Xususan, xunlar davlati va undan keyingi ko'chmanchi siyosiy tuzilmalar turk qabilalarining shakllanishida muhim rol o'ynagan. VI asrga kelib esa Oltoy va unga tutash hududlarda yashagan turkiy qabilalar birlashib, Ashina urug'i rahbarligida markazlashgan davlat tuzishga muvaffaq bo'ldilar. Bu jarayonda tashqi siyosiy vaziyat, xususan, Juan-juanlar hukmronligining zaiflashuvi ham muhim omil bo'lib xizmat qilgan.

Mazkur mavzuni o'rganishda yozma manbalar, ayniqsa xitoy yilnomalari, turkiy bitiktoshlar hamda keyingi davr tarixiy asarlari muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu manbalar Turk xoqonligining shakllanish jarayoni, uning ichki siyosiy tizimi, boshqaruv apparati va qo'shni davlatlar bilan munosabatlarini yoritishda asosiy manba vazifasini bajaradi. Shu bilan birga, mavjud manbalar turli davr va mualliflar tomonidan yozilganligi sababli ularni tanqidiy va qiyosiy tahlil qilish zarurati yuzaga keladi.

Mazkur maqolaning maqsadi Turk xoqonligining vujudga kelishidagi ijtimoiy-siyosiy omillarni tahlil qilish, uning shakllanish jarayonini yoritish hamda xoqonlik ichidagi boshqaruv tizimi va ijtimoiy munosabatlarning o'ziga xos xususiyatlarini ilmiy asosda ochib berishdan iboratdir.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Turk xoqonligining vujudga kelishi, uning ijtimoiy-siyosiy asoslari va ichki boshqaruv tizimini o'rganish masalasi tarixshunoslikda uzoq yillardan buyon turli manbalar va ilmiy adabiyotlar asosida yoritilib kelinmoqda. Mazkur yo'nalishdagi tadqiqotlarni shartli ravishda qadimgi yozma manbalar, sharqshunoslik maktabi tadqiqotlari hamda zamonaviy ilmiy izlanishlarga ajratish mumkin. Har bir guruh o'ziga xos yondashuv va metodologik asosga ega bo'lib, ular Turk xoqonligi tarixining turli jihatlarini yoritadi.

Eng muhim manbalar qatoriga xitoy yilnomalari – “Chjou shu”, “Bey shi”, “Suy shu” kabi tarixiy asarlar kiradi. Ushbu manbalarda turk qabilalarining kelib chiqishi, Ashina urug'ining

TANQIDIY NAZAR, TAHLILY TAFAKKUR VA INNOVATSION G‘OYALAR

shakllanishi, ularning Juan-juanlarga qaramligi hamda keyinchalik mustaqil davlat tuzish jarayonlari haqida muhim ma’lumotlar keltirilgan. Shu bilan birga, ushbu yilnomalarda turklarning ijtimoiy tuzilmasi, boshqaruv tizimi va tashqi siyosiy faoliyatiga oid muhim tafsilotlar uchraydi. Biroq mazkur manbalar ko‘pincha tashqi kuzatuvchilarning qarashlariga asoslanganligi sababli ularni tanqidiy yondashuv asosida o‘rganish zarur.

Sharqshunoslik ilmiy maktabi vakillari tomonidan olib borilgan tadqiqotlar Turk xoqonligi tarixini ilmiy asosda o‘rganishda muhim bosqichni tashkil etadi. Xususan, I. Bichurin, L. N. Gumilev, S. T. Klyashtorniy kabi olimlar turk qabilalarining kelib chiqishi, davlat tuzilishi va siyosiy rivojlanishini chuqur tahlil qilganlar. Ularning tadqiqotlarida turk qabilalarining etnik shakllanishi, ko‘chmanchi jamiyatning xususiyatlari va davlat boshqaruvi tizimi masalalari keng yoritilgan. Ayniqsa, Ashina urug‘ining siyosiy yetakchilik roli va qabila ittifoqining davlatga aylanish jarayoni mazkur tadqiqotlarda muhim o‘rin egallaydi. Shuningdek, mahalliy va mintaqaviy tadqiqotlarda ham Turk xoqonligi tarixi keng yoritilgan. O‘zbekiston tarixshunosligida “O‘zbek davlatchiligi tarixi”, Sh.Karimov va R. Shamsutdinovning “Vatan tarixi”, N. Rahmonning “Turk xoqonligi” kabi asarlari mazkur masalani o‘rganishda muhim ahamiyatga ega. Ushbu tadqiqotlarda xoqonlikning siyosiy tarixi, harbiy yurishlari, boshqaruv tizimi va ijtimoiy tuzilmasi tizimli ravishda tahlil qilingan. Ayniqsa, Turk xoqonligining Markaziy Osiyodagi siyosiy jarayonlarga ta’siri va uning boshqa davlatlar bilan munosabatlari masalalari keng yoritilgan.

Bundan tashqari, epigrafik manbalar – Orxon-Yenisey bitiktoshlari ham Turk xoqonligi tarixini o‘rganishda muhim manba hisoblanadi. Ushbu bitiklarda turk hukmdorlarining siyosiy faoliyati, davlat boshqaruvi va ijtimoiy munosabatlarga oid qimmatli ma’lumotlar mujassam. Mazkur manbalar turklar o‘z tarixini qanday anglaganini va davlat mafkurasining asosiy yo‘nalishlarini aniqlash imkonini beradi.

Umuman olganda, tahlil qilingan adabiyotlar Turk xoqonligining vujudga kelishi va rivojlanishi masalasi ko‘p qirrali yondashuvni talab etishini ko‘rsatadi. Turli davr va turli xarakterdagi manbalarni kompleks tarzda o‘rganish, ularni o‘zaro taqqoslash va tizimli tahlil qilish orqali mazkur davlatning ijtimoiy-siyosiy mohiyatini yanada chuqurroq anglash mumkin.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqot Turk xoqonligining vujudga kelishidagi ijtimoiy-siyosiy omillar hamda uning ichki munosabatlarini o‘rganishga qaratilgan bo‘lib, unda tarixiylik, tizimlilik, ilmiylik va obyektivlik tamoyillariga asoslangan metodologik yondashuv qo‘llanildi. Tadqiqotning nazariy asosini tarixshunoslik, siyosiy tarix va manbashunoslik fanlarining uslubiy prinsiplari tashkil etadi. Shu bilan birga, qadimgi ko‘chmanchi jamiyatlar rivojlanishiga oid konseptual yondashuvlar ham mazkur tadqiqotning muhim metodologik poydevori sifatida xizmat qildi.

Tadqiqot jarayonida qadimgi yozma manbalar, xususan, xitoy yilnomalari, turkiy bitiktoshlar, shuningdek, sharqshunos olimlar va zamonaviy tadqiqotchilar tomonidan yaratilgan ilmiy adabiyotlar kompleks ravishda o‘rganildi. Manbashunoslik yondashuvi asosida ushbu manbalarning yaratilish sharoiti, mualliflik pozitsiyasi, ma’lumotlarning

TANQIDIY NAZAR, TAHLILY TAFAKKUR VA INNOVATSION G'UYALAR

ishonchlilik darajasi va tarixiy qiymati tanqidiy tahlil qilindi. Bu esa manbalardagi ma'lumotlarni to'g'ri talqin qilish va ularni ilmiy asosda umumlashtirish imkonini berdi.

Tahlil va sintez metodlari yordamida Turk xoqonligining shakllanish jarayoni, qabila ittifoqlarining birlashuvi, Ashina urug'ining yetakchi roli hamda davlat boshqaruvi tizimiga oid ma'lumotlar ajratib o'rganildi va umumlashtirildi. Qiyosiy-tarixiy metod asosida turli manbalarda keltirilgan ma'lumotlar o'zaro solishtirilib, ularning o'xshash va farqli jihatlari aniqlashtirildi. Xususan, xitoy yilnomalari ma'lumotlari turkiy bitiktoshlar va zamonaviy ilmiy tadqiqotlar bilan taqqoslanib, Turk xoqonligining siyosiy va ijtimoiy tuzilmasi haqida yanada aniqlashtirilgan xulosalar chiqarildi.

Tizimli yondashuv asosida Turk xoqonligi murakkab ijtimoiy-siyosiy tizim sifatida ko'rib chiqildi. Unda davlat boshqaruvi, harbiy tuzilma, ijtimoiy qatlamlar va tashqi siyosiy aloqalar o'zaro bog'liq holda tahlil qilindi. Shuningdek, tarixiy rekonstruksiya metodi yordamida mavjud manbalar asosida xoqonlikning shakllanish bosqichlari va rivojlanish jarayonlari qayta tiklandi.

Umumlashtirish va interpretatsiya metodlari orqali tadqiqot davomida olingan natijalar yagona ilmiy tizimga keltirilib, Turk xoqonligining vujudga kelishida ichki va tashqi omillarning o'zaro ta'siri ilmiy jihatdan asoslab berildi. Natijada mazkur davlatning shakllanishi ko'chmanchi qabilalar ittifoqining murakkab siyosiy tizimga aylanish jarayoni sifatida izohlandi.

Tahlil va natijalar. Tadqiqot jarayonida Turk xoqonligining vujudga kelishiga olib kelgan ijtimoiy-siyosiy omillar hamda xoqonlik ichidagi munosabatlar turli manbalar asosida qiyosiy-tahliliy jihatdan o'rganildi. Olib borilgan tahlillar shuni ko'rsatdiki, Turk xoqonligining shakllanishi uzoq davom etgan etnosiyosiy jarayonlarning natijasi bo'lib, uning ildizlari qadimgi turkiy qabilalar ittifoqining bosqichma-bosqich markazlashuvi bilan bog'liqdir. Xususan, Ashina urug'ining siyosiy yetakchilikka erishishi va uning atrofida turli qabilalarning birlashuvi davlat tuzilmasining shakllanishida hal qiluvchi omil bo'lgan.

Xitoy yilnomalari va boshqa yozma manbalar tahlili Turk xoqonligining dastlab Juanjuanlar hukmronligiga qaram holda shakllanganini, biroq VI asr o'rtalariga kelib mustaqil siyosiy kuch sifatida maydonga chiqqanini ko'rsatadi. 552-yilda Bumin boshchiligida Juanjuanlar ustidan qozonilgan g'alaba xoqonlikning rasmiy tashkil topishiga zamin yaratgan. Ushbu voqea turk qabilalarining siyosiy mustaqillikka erishishi va yangi davlat tizimining shakllanishi uchun burilish nuqtasi bo'ldi.

Tahlillar shuni ham ko'rsatdiki, Turk xoqonligining qisqa vaqt ichida keng hududlarga yoyilishi uning kuchli harbiy tashkiloti va markazlashgan boshqaruv tizimi bilan bog'liq bo'lgan. Xoqonlikning siyosiy tizimida hukmron sulola vakillari, ya'ni Ashina urug'i a'zolari asosiy o'rinni egallab, davlat boshqaruvi qarindoshlik va harbiy-hokimiyat tamoyillariga asoslangan holda amalga oshirilgan. Xoqon, yabg'u, shod, tegin kabi unvonlarning mavjudligi boshqaruv tizimining aniq ierarxiyaga ega ekanligini ko'rsatadi.

Xoqonlikning tashqi siyosiy faoliyati ham uning rivojlanishida muhim rol o'ynagan. Eftalitlar davlati ustidan qozonilgan g'alaba va keyinchalik Vizantiya hamda Sosoniyalar

TANQIDIY NAZAR, TAHLILY TAFAKKUR VA INNOVATSION G'UYALAR

davlati bilan olib borilgan diplomatik aloqalar Turk xoqonligining xalqaro maydondagi mavqeini mustahkamlagan. Ayniqsa, Buyuk Ipak yo'li ustidan nazorat o'rnatish uchun olib borilgan kurashlar xoqonlikning iqtisodiy va siyosiy qudratini oshirgan omillardan biri sifatida namoyon bo'ladi.

Shu bilan birga, tahlil natijalari xoqonlik ichida mavjud bo'lgan ichki ziddiyatlar va markaziy hokimiyatning zaiflashuvi uning keyingi taqdiriga salbiy ta'sir ko'rsatganini ham ko'rsatadi. Xususan, hukmron sulola a'zolari o'rtasidagi nizolar, hududiy boshqaruvdagi mustaqillik tendensiyalari va qabila manfaatlarining to'qnashuvi natijasida xoqonlik 581–607-yillarda Sharqiy va G'arbiy qismlarga bo'linib ketgan. Bu jarayon davlatning siyosiy barqarorligiga putur yetkazgan va tashqi kuchlarning aralashuvi uchun sharoit yaratgan.

Umuman olganda, olib borilgan tahlillar natijasida Turk xoqonligining vujudga kelishi ichki ijtimoiy-siyosiy omillar, qabila ittifoqlarining markazlashuvi va tashqi geosiyosiy vaziyatning o'zaro uyg'unlashuvi natijasida yuzaga kelgan murakkab tarixiy jarayon ekanligi ilmiy jihatdan asoslab berildi. Shu bilan birga, xoqonlikning yuksalishi va zaiflashuvi omillarini aniqlash orqali uning Markaziy Osiyo tarixidagi o'rni va ahamiyati yanada aniqroq yoritildi.

Xulosa va takliflar. Olib borilgan tadqiqot natijalari Turk xoqonligining vujudga kelishi murakkab va ko'p bosqichli tarixiy jarayon bo'lib, u ichki ijtimoiy-siyosiy omillar hamda tashqi geosiyosiy vaziyatning o'zaro ta'siri natijasida shakllanganligini ko'rsatdi. Xususan, turkiy qabilalarning birlashuvi, Ashina urug'ining siyosiy yetakchilikni qo'lga olishi va harbiy tashkilotning kuchayishi xoqonlikning tashkil topishida hal qiluvchi omillar bo'lgan. Shu bilan birga, Juan-juanlar hukmronligining zaiflashuvi va mintaqadagi siyosiy bo'shliqning yuzaga kelishi turklar uchun mustaqil davlat tuzish imkoniyatini yaratgan.

Tadqiqot davomida aniqlanishicha, Turk xoqonligi qisqa vaqt ichida keng hududlarni egallab, Markaziy Osiyoda siyosiy gegemonlikka erishgan. Bu jarayonda kuchli harbiy tizim, markazlashgan boshqaruv apparati hamda qabila ittifoqlarining uyg'unlashuvi muhim rol o'ynagan. Xoqonlikning ichki tuzilmasi qarindoshlik tamoyiliga asoslangan bo'lib, boshqaruv tizimida hukmron sulola a'zolari yetakchi o'rinni egallagan. Biroq aynan shu tizim keyinchalik ichki ziddiyatlarning kuchayishiga ham sabab bo'lgan. Shuningdek, tadqiqot natijalari xoqonlikning tashqi siyosiy faoliyati, xususan, Eftalitlar davlati ustidan g'alaba qozonishi va Buyuk Ipak yo'li ustidan nazorat o'rnatishga intilishi uning iqtisodiy va siyosiy qudratini mustahkamlaganini ko'rsatadi. Shu bilan birga, Sosoniylar davlati va Vizantiya bilan bo'lgan munosabatlar xoqonlikning xalqaro maydondagi mavqeini belgilashda muhim ahamiyat kasb etgan.

Tadqiqot asosida quyidagi taklif va tavsiyalarni ilgari surish mumkin: Turk xoqonligi tarixini o'rganishda yozma manbalar bilan bir qatorda epigrafik va arxeologik manbalardan kompleks foydalanishni kengaytirish zarur; xitoy yilnomalari, turkiy bitiktoshlar va musulmon manbalarini qiyosiy tahlil qilish orqali xoqonlik tarixining kam yoritilgan jihatlarini aniqlash maqsadga muvofiq; qadimgi turk davlatchiligi masalasini boshqa ko'chmanchi imperiyalar bilan qiyosiy o'rganish orqali umumiy tarixiy qonuniyatlarni ochib

berish lozim; shuningdek, Turk xoqonligining ijtimoiy tuzilmasi, huquqiy tizimi va mafkuraviy asoslarini chuqurroq tadqiq etish kelgusidagi ilmiy izlanishlar uchun dolzarb yo‘nalish hisoblanadi.

Umuman olganda, Turk xoqonligining shakllanishi va rivojlanishini o‘rganish nafaqat turkiy xalqlar tarixini, balki Markaziy Osiyo va Yevroosiyo hududidagi umumiy siyosiy va madaniy jarayonlarni chuqurroq anglash imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston davlatchiligi tarixi. – Toshkent, 2001. – 44-b.
2. Karimov Sh., Shamsutdinov R. Vatan tarixi. – Toshkent, 1997. – 118-b.
3. Rahmon N. Turk xoqonligi. – Toshkent, 1993. – 43-b.
4. O‘zbekiston davlatchiligi tarixi. – Toshkent, 2001. – 45-b.
5. G‘afurov B.T. Tojiki. – Dushanbe, 1989. – 274-b.
6. Неъматов, Р. (2023). Илк ўрта асрлар Хоразм тарихшунослигининг бугунги ҳолати. История и культура центральной Азии, 1(1), 122-125.
7. Nematov, R. A., & Almanov’s, Q. O. (2022). The role of historical sources in the study of the history of the turkish empire. American Journal Of Social Sciences And Humanity Research, 2(10), 25-31.
8. Неъматов, Р. А. У. (2020). Интеллектуальное и культурное наследие узбекского народа. Наука, образование и культура, (4 (48)), 85-87.
9. Неъматов, Р. (2023). Хоразм Африғийлар сулоласи–Турк хоқонлиги сиёсий алоқалари. Journal of Fundamental Studies, 1(7), 16-23.
10. Неъматов, Р. (2023). ИЛК ЎРТА АСРЛАРДА ХОРАЗМДА КЕЧГАН ЭТНОМАДАНИЙ ЖАРАЁНЛАР. Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари/Актуальные проблемы социально-гуманитарных наук/Actual Problems of Humanities and Social Sciences, 3(6), 14-23.
11. Nematov, R. (2024). REFLECTION OF THE HISTORY OF KHOREZM IN THE EARLY MIDDLE AGES IN WRITTEN SOURCES. Решение социальных проблем в управлении и экономике, 3(12), 72-78.
12. Ne‘matov, R. (2023). ИЛК О ‘РТА АСРЛАРДА ХОРАЗМ ТАРИХШУНОСЛИГИНИНГ О ‘ЗИГА ХОС ЈИНАТЛАРИ. Interpretation and researches, 1, 21.
13. Nematov, R. A. (2025). Early medieval ethnic processes in Khorezm oasis in archaeological and written sources. American Journal of Philological Sciences, 5(02), 10-16.
14. Неъматов, Р. А. Ў. (2024). ИЛК ЎРТА АСРЛАРДА ХОРАЗМ ТАРИХИНИНГ ЁЗМА МАНБАЛАРДА АКС ЭТИШИ. Science and innovation, 3(Special Issue 6), 377-382.
15. Nematov, R. A. (2024). ESTABLISHMENT OF THE ADMINISTRATION OF THE WESTERN TURKISH EMPIRE IN THE KHORAZM OASIS. In INTERNATIONAL

**TANQIDIY NAZAR, TAHLILY TAFAKKUR VA
INNOVATSION G'OYALAR**

SCIENTIFIC CONFERENCE" SCIENTIFIC ADVANCES AND INNOVATIVE
APPROACHES (Vol. 1, No. 2, pp. 43-49).

